

Mutatványok az MTA nemzeti programjainak eredményeiből: Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program

1. Névtani kalandozások a Hortobágyon

Magyar Nemzeti Helynévtár Program

Gondolatok a *Hortobágy* név eredetéről

Köteles-Szőke Melinda

A *Hortobágy* név etimológiájával kapcsolatos kérdések régóta foglalkoztatják a szakembereket. A 19. századtól kezdődően sorra jelentek meg a különféle névmagyarázatok. Előadásomban arra vállalkozom, hogy a térségben a Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében folyó helynévgyűjtés eredményeire támaszkodva értékeljem a korábban felmerült lehetséges etimológiákat. Az élőnyelvi adatok tükrében a történeti adatok pontosabb azonosítására van lehetőségünk, és emellett a változásokat is biztosabban feltárhatjuk. A *Hortobágy* név kapcsán kiemelt jelentősége van a lokalizációnak is, mivel a táj sokat változott az elmúlt évezred során. Más oldalról azért is fontos a név jelöltjének a pontos azonosítása, mert Kelet-Európa legnagyobb pusztája mellett ez a neve a puszta Hármas-Körösbe torkolló vízfolyásának, illetőleg a Balmazújváros szomszédságában lévő településnek is.

Elpusztult középkori települések a Hortobágyon

Nagy Katalin

A középkori Kárpát-medencét a maihoz képest jóval sűrűbb településhálózat jellemezte. A térség helységei közül a korai írott források jó néhányat megőriztek, míg mások – a források fennmaradásának esetlegességéből is adódóan – nem adatolhatók közvetlenül, illetőleg korai elpusztulásuk következtében a helyük sem határozható meg egyértelműen. A határnevek és a belőlük alakult helynévbokrok azonban akár évszázadokon át is megőrizhetik az egykori falvak emlékét. A Magyar Nemzeti Helynévtár élőnyelvi és történeti adatai lehetővé teszik, hogy a Hortobágy névtani szempontból eddig feltáratlan térségét onomasztikai szempontból tüzetes vizsgálat alá vegyük. Az előadás ennek alapján tesz kísérletet a helynév-rekonstrukciós eljárás segítségével a mainál egykor sűrűbb településhálózattal rendelkező Hortobágy területére eső elpusztult települések lokalizációjára.

Vízrajzi változások a Hortobágy területén a vizek névadási mintázatainak tükrében

Györffy Erzsébet

A Hortobágy kistáj a Közép-Tisza vidékén helyezkedik el, ennek köszönhetően a Tisza közelsége a vízszabályozás előtti időkben jelentősen meghatározta a terület természetföldrajzi és ebből adódóan gazdálkodási jellegét. Az ezután történt folyamatos vízrendezési munkálatok azonban nagymértékben átrajzolták a hely vízrajzi arculatát: az előadás e változásokat a víznevek segítségével kívánja bemutatni. A Hajdúnánási és a Balmazújvárosi járás helyneveit felölelő kötetek névanyagából összeállított korpusz az Árpád-kortól napjainkig tartalmazza a terület vízneveit: folyóvizek, állóvizek, valamint mocsarak, időszakosan vízzel borított helyek elnevezéseit. Segítségükkel kimutathatók a természetes és a mesterséges vizek névadási mintázatai közötti szemantikai, morfológiai és keletkezéstörténeti különbségek vagy éppen hasonlóságok, az ezekben bekövetkező átrendeződések, s a helynevek múltmegőrző funkciója révén feltárhatóak a táj jellegében történt változások is.

A Hortobágy halomnevei

Reszegi Katalin

Az alföldi táj jellegzetes elemei a táj egyhangúságát megtörő halmok, melyek eredetüket tekintve legnagyobb részben több ezer éves, ember alkotta kiemelkedések, amelyeket a később a területre érkező emberek is sokféleképpen használtak. E térszíni formák elnevezései árulkodnak az alföldi emberek térszemléletéről, illetve a táj e sajátos elemeihez való viszonyáról. Ennek szemléltetésére a Hortobágyot körülvevő Hajdúnánási és Balmazújvárosi járás területéről nagy számban adatolható halomnevek alapján mutatom be a névadás főbb indítékait, kitérve a nevek alakulását is befolyásoló népi magyarázatokra, valamint a nevekhez és jelöltjeikhez kapcsolódó hiedelmekre. A táj erőteljes emberi átalakítása, a vízszabályozás és ezzel együtt a mezőgazdasági művelés alá vont területek kiterjesztése a halmok jelentős hányadának pusztulását eredményezte. A táj átalakulása az alföldi helynévanyagra is hatással volt, így ennek vizsgálatával a tájszemlélet változása is nyomon követhető.

Nyelvjárási sajátosságok Polgár és környéke helynévanyagában

Bába Barbara

A helynevek jelenkori dialektológiai vizsgálatokban betöltött szerepére a korábbiakban több kutató hívta fel a figyelmet elméleti szempontból, s ennek megfelelően végeztek olyan, a jelenkori nyelvjárások valamely sajátosságát feltáró kutatást, amely a helyneveken mint nyelvjárási adatokon alapult. A helynévszótárak dialektológiai forrásértéke különösen az olyan esetekben jelentős, amikor az adott területről más nyelvjárási adatok nem vagy csak kis mennyiségben állnak a rendelkezésünkre. Az általam vizsgált települések helynévanyagának elemzése azért is különösen hasznos dialektológiai szempontból, mert azok átmeneti nyelvjárást képviselnek: jelenkori és történeti adataik a Tisza–Körös vidéki régió közép-tiszántúli csoportjának jellegzetes sajátosságait éppúgy magukon viselik, mint az ide bevándorló népséget kibocsátó (pl. palóc) területek bizonyos elemeit. Az előadás azt igyekszik bemutatni, hogy Polgár és környéke helynévanyaga hogyan szolgálja a terület nyelvjárásának településtörténeti szempontból is fontos leírását.

Horvát nyelvű helynévgyűjtési tapasztalatok Bátyán és Dusnokon

Dudás Előd

A Magyar Nemzeti Helynévtár Program keretében az idei évben megkezdődött a horvát nyelvű helynévgyűjtés is. Az előadás azokat az első tapasztalatokat, tanulságokat kívánja ismertetni, amelyek a későbbi horvát nyelvű gyűjtések során beépíthetők és hasznosíthatók lesznek. Bátya és Dusnok a Kalocsai járásában, a Kalocsai-Sárköz területén fekvő települések, ahol a mai napig élnek a magyarok mellett magukat rácoknak nevező, ám a magyarországi horvát nemzetiséghez tartozó lakosok is, akiknek ősei a 16–18. sz. között telepedtek le mai lakóhelyükön. A helyi horvát nyelvhasználaton alapuló helynévgyűjtés alapfeltétele, hogy találjunk olyan helyi lakosokat, akik megfelelő nyelvi kompetenciával rendelkeznek, és megtanulták őseiktől a helyneveket is, amely a helyi ráchorvát közösségek értékes nyelvi öröksége is egyben: ez az adott településeken már csak a legidősebb generációt jellemzi. Az előadás a horvát nyelvű interjúk során felgyűjtött helynévanyagot mutatja be, és állítja párhuzamba a magyar helynévanyaggal. A bátyai és dusnoki ráchorvát helynevek tágabb horvát kontextusban való elhelyezése is fontos szempont, mivel számos tanulsággal szolgál, és gazdagítja a magyarországi horvát helynevekről alkotott eddigi ismereteket.

2. Álhírek nyelvészeti alapú és automatikus leleplezése

MTA-SZTE-DE Elméleti Nyelvészeti és Informatikai Kutatócsoport

Az álhírek, áltudományos nézetek leleplezése: célok és módszerek

Németh T. Enikő

Az interneten szinte korlátlanul és a valódi híreknél tízszer nagyobb sebességgel terjedő álhírek és áltudományos szövegek hatalmas veszélyt jelentenek politikai, gazdasági és társadalmi károkozásukkal arra a több mint 5 milliárd emberre, aki használja az internetet, és különösen arra a 4,7 milliárdra, aki a közösségi médiát is. Felmerül a kérdés, hogyan leleplezhetők le az álhírek és az áltudományos szövegek, továbbá vannak-e olyan jellemzőik, amelyek alapján azonosíthatók? Az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program *Álhírek, áltudományos nézetek nyelvészeti alapú azonosítása* című alprogram ezen kérdések megválaszolását tűzte ki célul. Az előadásokban hozzászólunk az áltudomány definiálásának kérdésköréhez, rávilágítunk arra, hogy a nyelvészeti elemzést hogyan használjuk fel az álhírek azonosításában, továbbá megmutatjuk milyen automatikus felismerő eszközöket építünk ezekre az elemzésekre, illetve egy általunk fejlesztett, mesterséges intelligencián alapuló álhírdetektorral is megismertetjük a közönséget.

Az áltudomány definiálásának nehézségeiről. Tudományelméleti megfontolások és az alkalmazhatóság problémái

Rákosi Csilla

Az áltudomány fogalmának nincs általánosan elfogadott definíciója a tudományelméletben, noha az áltudományos produktumok megítélésében az esetek döntő többségében konszenzus van. Ennek a kissé zavarba ejtő helyzetnek a két fő oka az, hogy a tudomány is rendkívül sokféle, és állandó változásban, folyamatos revízióban van, és hasonlóan, az áltudomány is sokféle, és az örökzöldek mellett folyamatosan jelennek meg újabbak. Így a definíciók vagy túl szűkek, vagy túl tágak; például áltudományosnak minősítenek legitimnek tekinthető diszciplínákat is, vagy nem tudják kizárni a tudományos, de elhibázott elméleteket vagy a tudományos csalást stb. Ebben az előadásban röviden kritikai elemzését szeretném nyújtani néhány definíciós kísérletnek, és bemutatni az általam javasolt definíció válaszait a korábbi próbálkozások által felvetett problémákra.

Implicit pragmatikai jelenségek egészségüggyel kapcsolatos álhírekben és valódi hírekben: korpuszalapú összevető elemzés

Németh T. Enikő, Nagy C. Katalin, Németh Zsuzsanna

Előadásunkban a kattintásvadászat implicit eszközeit hasonlítjuk össze az egészségügyi híreket tartalmazó MedCollect korpuszunkból vett 600-600 db ál-, illetve valódi hír címében. A rejtett jelenségek három típusán (implicit argumentumok, rejtett tartalmak a beszédaktusokban és implikatívák) kvalitatív és kvantitatív összehasonlító elemzéssel fedjük fel az implicititás szerepét és a mögöttes manipulatív stratégiákat. Megmutatjuk, hogy a valódi hírek címeiben az implicititás általában a címtől elvárt tömörség, összefoglaló funkció miatt jelenik meg, míg az álhírekben manipulatív célzattal. A valódi hírek címei szerkezetileg egyszerűbbek, információtartalmuk relevánsabb az álhírekénél. Az álhírek címeiben az implicit argumentumok és a társalgási implikatívák jelenléte markánsabb és szerepük gyakrabban manipulatív, mint a valódi hírek címeiben.

Nagy nyelvi modellek fölhasználása az automatikus áhírfelismerési feladatban

Berend Gábor, Gencsi Mihály

Előadásunkban röviden bemutatjuk a nagy nyelvi modellek működését és azok limitációit. Ezt követően szót ejtünk a modellek generatív képességeinek az álhírek azonosításában történő

alkalmazásáról. Az előadás során ismertetjük az MTA-SZTE-DE Elméleti Nyelvészeti és Informatikai Kutatócsoportja által egészségügyi témában létrehozott álhírkorpuszán a nyelvi modellek segítségével kapott első eredményeinket.